

דלתות בית המדרש

ראש הישיבה,

הרב שבתי סבתו שליט"א

שמאי והלל מוגדרים ע"י חכמי המשנה "אבות העולם" (עדויות א, ד), ולא לחינם. מלבד עיסוקם בפרטי ההלכות, הם עסקו גם בשאלות יסוד בעולמה של היהדות. אחת המחלוקות המהותיות בין בית שמאי לבית הלל נוגעת לעצם בריאת העולם. תנו רבנן: שתי שנים ומחצה נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו (בית שמאי) אומרים: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. נמנו וגמרו: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, עכשיו שנברא - יפשפש במעשיו (עירובין יג:).

לכאורה, מה ראו אבות העולם לעסוק בשאלות מופשטות, שאין להן השלכות מעשיות? סוף סוף הרי האדם נברא! ולא עוד, אלא שהכתוב מסכם בצורה חיובית את כלל מעשי בראשית, הכוללים את יצירת האדם הראשון: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וַהֲיָה טוֹב מְאֹד!" (בראשית א, לא).

איך יכולים בית שמאי לבוא ולומר: נוח לו שלא נברא? לכאורה, יכולים בית שמאי לסמוך על הכתוב בסוף פרשת בראשית: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הַאָדָם בְּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֵל לְבוֹ" (בראשית ו, ח).

האם יש סתירה בין שני הפסוקים?

בוודאי שלא. הקב"ה מצידו ברא עולם ואדם בצורה מושלמת. באמרנו מושלמת, כוונתנו לומר שהתשתית הבנויה לשרת את בני האדם, בכדי שיהיה בעל בחירה חופשית ושיוכל לבחור בטוב, היא מושלמת ולא חסרה דבר. כל מה שחסר הוא, שהאדם יבחר בטוב. זו כוונת התורה באומרה: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וַהֲיָה טוֹב מְאֹד" (בראשית א, לא). הכל מוכן בשלמות לצורך השגת היעדים.

מן המקום הזה יצאו בית שמאי ובית הלל לבחון את מעשיהם של בני האדם, והביעו את דעתם, כל אחד מנקודת מבטו, בשאלה: האם האדם מילא את הציפיות שה' תלה בו? האם האדם אִכָּזֵב את הבורא? האם היה כדאי כל זה?

בית שמאי סוברים, שאם האדם היה מנצל את כל הכוחות העומדים לרשותו, היה מגיע לשלמות. כיוון שכך, השלמות היא אידיאל, ובלעדיה אין טעם בבריאת האדם.

לעומתם, בית הלל סוברים, שגם התקדמות של צעדים קטנים, דיה בכדי להצדיק את בריאת האדם, ובלבד שהכיוון יהיה כלפי מעלה.

ברור שבית שמאי לא העלו על דעתם שכל בני האדם יגיעו למושלמות. לדידם, די בקבוצה קטנה או אפילו באדם אחד שיגיע לשלמות, בכדי להצדיק את בריאת האדם באופן עקרוני.

התוצאה הסופית של הדיון אחרי שנתיים וחצי, היתה זו: בעיקרון, ללא שלמות, אין טעם בבריאת האדם. בכל זאת, כיון שסוף סוף האדם נברא, עליו לכלל הפחות להתבונן במעשיו בכדי **לחתור לשלמות**.

ניתוח תוצאת הדיון מעלה, כי זו דרך האמצע: לא שלמות מכאן ולא צעדים קטנים מכאן, אלא **חתירה לשלמות**.

המתכונת הזו תוביל אותנו לפענוח תוצאות הדיון במקום אחר ובזמנים אחרים.

וכבר היה רבי טרפון חקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד. נשאלה שאלה זו בפניהם. תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר: **מעשה גדול**. נענה רבי עקיבא ואמר **תלמוד גדול**. נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול שמביא לידי מעשה (קידושין מ:).

לרבי טרפון יש רקע המציב אותו בעמדת הזדהות עם בית שמאי. באחת המשניות מסופר (ברכות א, ג), שרבי טרפון היטה את עצמו למצב שכיבה, כשקרא "קריאת שמע" של ערבית. הוא ביצע בדיוק את הוראת בית שמאי, שפירשו את הביטוי "בְּשִׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ" (דברים ו, יז) כפשוטו, בהטיה בערב ובעמידה בבוקר.

השקפתו היסודית של רבי טרפון היא: מעשה גדול. כוונתו היא לשלמות המעשה הסופי. לעומתו סובר רבי עקיבא: תלמוד גדול. כוונתו היא להתקדמות ההדרגתית בהבנת התורה והמצוות, צעד אחר צעד.

מסקנת הדיון היתה: תלמוד גדול שמביא לידי מעשה. תמצית המסקנה היא, בחירת דרך האמצע. לא המעשה בפני עצמו הוא הגדול, ולא התלמוד בפני עצמו הוא הגדול, אלא **תלמוד החותר לשלמות בביצוע המצוות**, הוא הגדול.

שוב אנו נפגשים עם המושג **חתירה לשלמות**.

דלתות בית המדרש

הקדמה זו תשמש רקע למחלוקת המפורסמת בין בית שמאי לבית הלל, הנוגעת לפתיחת דלתות בית המדרש לקבלת תלמידים. עבור מי מהתלמידים תיפתחנה דלתות בית המדרש, ובפני מי מהם, תינעלנה?

בית שמאי אומרים: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים: לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה, ויצאו מהם צדיקים, חסידים וכשרים (אבות דרבי נתן ב, ט).

נתעכב מעט על ארבעת המדדים שהציבו בית שמאי.

- 1) חכם - רמה גבוהה של מנת משכל, חיונית להעמקה בתורה ובמצוות.
- 2) עניו - עונה היא ביטוי נעלה למוסר וערכים, שהם בסיס חיוני לקליטת דבר ה'.
- 3) בן אבות - ייחוס משפחתי תורני, דרוש בכדי לצעוד במסלול טבעי ומוכר מן הבית ללא זעזועים.
- 4) עשיר - יציבות כלכלית באה להבטיח, שרצף הלימוד לא ייפגע כתוצאה מדאגות פרנסה וקיום.

גם בוויכוח הזה מתגלה השקפתם היסודית של בית שמאי ובית הלל.

בית שמאי דורשים שלמות. לכן - בכדי להגיע אל הרמות הגבוהות המירביות של חכמה ומוסר בעבודת ה' - יש להבטיח כי בטרם נכנס תלמיד להיכל ה', עליו להיות מצויד בכל הכלים והאמצעים הדרושים לקליטת אורות התורה.

בית שמאי יודעים כי ציבור גדול מאוד לא יוכל לעמוד באמות המידה המחמירות האלו. לכן, מבחינתם, די בקבוצה קטנה אשר תגיע לפסגה ותנהיג את העם. למענה יש להקדיש את כל המשאבים.

בית הלל, לעומתם, מסתפקים בעצם הנכונות של התלמיד לבוא ללמוד. אין הם דורשים שום בטחונות וערבויות ולא שום תנאים מוקדמים, כדי להבטיח שלא תהיה סטייה מן התוכן המקודש.

בית הלל מציבים במרכז את חשיבות הנחלת התורה לכל שדרות העם, כלומר - עד לקצוות החלשים והמדולדלים. לדידם, המטרה היא להאיר באמצעות התורה את כל הפינות החשוכות והאפלות, ועל כן אין לבדוק בציציותיהם של הבאים להתדפק על שערי תורה. כל צעד של התקדמות מצדיק את ההשקעה.

במידה מסוימת, אפשר לראות את הוויכוח הזה כשאלת שימת הדגש על האיכות או על הכמות. בית שמאי שואפים לאיכות, ובית הלל דוחפים לכמות.

היום אנחנו יודעים, כי ברמה הננסית של החומר, הכמות משפיעה ואף קובעת את האיכות. תעודת הזהות של החומר היא כמות הפרוטונים בגרעין האטום. ההבדל בין זהב לבין נחושת תלוי בכמות הפרוטונים בתוך גרעין האטום.

דוגמא נוספת: ההבדל באיכות התמונה תלוי ברזולוציה ובמספר הנקודות ליחידת שטח המרכיבות את התמונה, או במספר הפרוטונים הפוגעים במסך הפלואורסצנטי.

בתקופה המודרנית היום אנו יכולים לראות ויכוח דומה בעולם הכלכלי. האם יש להעדיף השקעה במנועי צמיחה ובענקים כלכליים, שיניעו את המשק ויספקו מקורות תעסוקה לחלשים, או אולי עדיף לחלק את המשאבים ישירות לשדרות המצוקה, בכדי להוציא אותם ממעגל העוני.

נשוב אל עולם התורה.

נקודת המוצא היא, שהכל מסכימים, שבסופו של דבר התורה שייכת לכלל ישראל. כדברי הכתוב: "תורה צוה לנו משה מורה קהלת יעקב" (דברים לג, ד). במילים אחרות, התורה היא ירושה לכל אדם מישראל, בדיוק כפי שכל הבנים נוטלים חלק בנחלת אבותם. מצד שני, ברור לכל שירת שמים, מידות טובות וערכים, כענווה ויושרה, הם נשמתה של התורה, ובלעדיהם זו אינה תורה.

השאלה היא, האם יש להבטיח מראש את הכלים החיוניים האלו, או שאפשר לסמוך על גוף לימוד התורה, שיטהר ויכשיר את הדעות והמידות ויסלק כיוונים שליליים?

לדעת בית הלל, האורות מייצרים את הכלים. כלומר, בתוכן המקודש של התורה, קיים כוח פנימי הבונה את החכמה, המידות והערכים הנדרשים, גם אם הם לא היו בנמצא, בתחילת הדרך.

בנקודה זו ראוי שתפתח השאלה הבאה:

האם יש בכח סגולת התורה לנפות נטיות שליליות, שגיאות וטעויות מעולמם של לימדי התורה, או אולי יש לעבור ניפוי מוקדם, לפני המפגש הראשון עם התכנים המקודשים שבכתבי הקודש?

בעיה מעין זו נשאלה בגמרא (בבא בתרא כא.): האם יש להעדיף מלמד פעוטות שהוא דייקן אך איטי והספקו דל, או מלמד אחר שאיננו דייקן אך מצליח ללמד חומר רב?

הגמרא תולה שאלה זו בשאלה אחרת. האם אומרים: "שבשתא כיון דעל על (שיבוש, כיון שנכנס, נכנס)", ולכן יש להעדיף את הדייקן? או אולי: "שבשתא ממילא נפקא (שיבוש, מעצמו יוצא)", ולכן יש להעדיף את המסוגל ללמד חומר רב?

על פי זה, אם נאמר שהשיבוש מתנפה מאליו, אין צורך לערוך ניפוי מוקדם. אך אם נאמר שהשיבוש מוטבע עמוק, חובה לערוך ניפוי מוקדם. בית שמאי יורו כמובן על ניפוי מוקדם. בית הלל לעומתם, סומכים על המנגנון הפנימי של התורה, שיעשה זאת עבורנו.

בלשונונו אנו. השאלה היא: האם הבנה שגויה הופכת למושרשת בתודעה? או אולי, השגיאה נפלטת מאליה, כי אין לה מקום במערכת תקינה?

חכמי הגמרא נחלקו בבעיה זו. ההלכה נפסקה (שו"ע י"ד סי' רמה סעיף טז) לטובת המדייק בלשונו, גם אם הוא איטי בהספקו.

יכוח על בעיה דומה התלהט בבית מדרשו של רבן גמליאל - נשיא הסנהדרין: "שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו לא ייכנס לבית המדרש" (ברכות כח.). חכמים רבים באותו דור חלקו עליו, ובראשם רבי יהושע בן חנניה - אב בית הדין.

לדעת רבן גמליאל, תלמיד שאין בו יושרה, ופיו ולבו אינם שווים, לא יוכל לכוון לאמיתה של תורה והוא עלול לסלף דברי אלהים חיים. לכאורה, זו דרישה לגיטימית. מצד שני, היא יוצרת סינון כבד, המונע מתלמידים רבים בעלי פוטנציאל להתקרב את התורה.

באירוע המפורסם, שבו העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו, פתחו את שערי בית המדרש לכל דכפין. הגמרא מספרת שבין 400 ל-700 ספסלים התווספו לבית המדרש. אם כל ספסל הכיל כארבעה תלמידים, הרי שמדובר בכניסה של אלפי תלמידים חדשים.

מעניין לציין, שבאותו היום יוסדה מסכת עדויות. כלומר, הלכות שנקבעו על פי עדויותיהם של חכמי ישראל, על פי מה ששמעו וראו מרבותיהם הראשונים. מיותר לומר שמסכת ממין זה בנויה כולה על יושר ואמת, שבלעדיהם אין משמעות למושג עדות.

שאלת הפצת התורה מול השמירה על איכותה, חצתה את חכמי ישראל לדורותיהם. הנה לפנינו דוגמא לוויכוח יסודי שהתנהל בין רבי יהודה הנשיא לבין תלמידו הקרוב ביותר, רבי חייא הבבלי:

פעם אחת גזר רבי שלא ישנו לתלמידים בשוק... יצא רבי חייא ושנה לשני בני אחיו בשוק, לרב ולרבה בר בר חנה. שמע רבי והקפיד... נהג [רבי חייא] בעצמו נזיפות שלושים יום... אמר לו [רבי]: מדוע עשה אדוני ככה? אמר לו [רבי חייא] שנאמר: "חֲכָמוֹת בַּחוּץ תִּרְבֶּה" (משלי א, כ). אמר לו [רבי]: אם קרית, לא שנית. ואם שנית, לא שילשת. ואם שילשת, לא פירשו לך... כל העוסק בתורה מבפנים, חכמתו מכרות עליו מבחוץ (מועד קטן טז:).

מהו יסוד המחלוקת בין רבי לרבי חייא?

רבי יהודה הנשיא דגל בהצמחה איכותית של תלמידי חכמים. גידול כזה יכול להתרחש אך ורק בין כתלי בית המדרש, רחוק מעיני הציבור. הופעתו הציבורית הראשונה של תלמיד חכם מסוג זה חייבת להיות מושלמת בחכמה, במידות וביראת ה'. לדעת רבי, רק כך תוכל התורה להיות דגל מנחה לעם כולו. זו בעצם שיטת בית שמאי.

רבי חייא סבר אחרת. לדעתו, הפצת התורה לכל שכבות העם קודמת. הוא עצמו הנהיג דוגמא אישית מדהימה, כאשר עבר מעיר לעיר ומכפר לכפר עם משנתו החינוכית. בכל עיר וכפר הוא לקח חמשה תלמידים ולימד כל אחד חומש מחומשי התורה, ועוד ששה ילדים אחרים ולימד כל אחד סדר מסדרי המשנה. כשסיים, אמר להם: עד שאחזור, תלמדו אחד את השני את מה שכל אחד מכם למד ממני (בבא מציעא פה:). זו בעצם שיטת בית הלל.

הגמרא (שם) קובעת, שבזכות רבי חייא, לא נשתכחה תורה מישראל.

אמנם, תלמיד שזה עתה למד חומש, אינו יכול להיות המורה המושלם. אך יתרונו הוא, בקרבת הגילאים המאפשר חיבור טבעי בין המורה לתלמיד. כלומר, סגנון של תלמיד-חבר.

בכדי להתגבר על הירידה באיכות התורה, דאג רבי חייא שכל התהליך יהיה בשיא הטהרה ונזיפות הכוונה.

הגמרא מספרת, שרבי חייא עצמו זרע פשתן וארג ממנו רשתות. הוא השתמש ברשתות שארג לצוד צבאים, שאת בשרם האכיל ליתומים ואת עורם עיבד לקלף. על הקלף הזה הוא עצמו כתב את חמשת חומשי התורה, שאותם לימד לילדים, כאמור לעיל.

בערבו של יום, הצדיק רבי יהודה הנשיא את שיטתו של רבי חייא ואמר עליו: "כמה גדולים מעשי חייא!" (ב"מ שם).

- מהן המסקנות המעשיות מכל הדיון הזה, לחינוך האקטואלי במדינת ישראל?
- (1) יש לחתור להגדלת בתי הספר המתמחים במגמות מגוונות, כדי שכל תלמיד ימצא את מקומו בבית ספר המתאים לאופיו, לתכונותיו ולשאיפותיו.
- (2) הנגזרת היא, שיש להרבות בבתי ספר כלל ארציים, ולמעט בבתי ספר מקומיים המחויבים לקלוט כל תלמיד בסביבתם.
- (3) המשמעות היא ברורה, לבתי ספר כלל ארציים דרושות פנימיות איכותיות, בכדי לקלוט את התלמידים המרוחקים. יש לדאוג לסיוע לתלמידים ממשפחות מעוטות יכולת.
- (4) יש לעודד את ראשי ומנהלי בתי הספר שלא יכוונו את מוסדותיהם אך ורק להצמחת מנהיגי הדור הבא, אלא יחתרו לבנות וללמד את משנתם לכל העם, בהיקף רחב ככל שניתן.
- (5) מעל הכל, **חובה לחתור לשלמות**. דהיינו, לשכלל כל הזמן את הכלים והאמצעים בשדה החינוכי, על מנת להוביל את **כלל האוכלוסייה** לכיוון של עליה מתמדת, הן בכמות והן באיכות.
- (6) ואחרון חביב, יש לסמוך על כל מוסד, שישכיל - באמצעות מנגנוניו הרגישים, מיומנותו, ונסיונו העשיר לאורך שנים רבות - לקבוע בעצמו את התאמת התלמיד לבית ספרו.
- והאמת והשלום אהבו.

